

Novel·la històrica: l'atracció del pretèrit

En un paper incisiu sobre l'estat de la narrativa entre el Sénia i el Segura, Gustau Muñoz alertava dels perills de la proliferació de la novel·la històrica. El diagnòstic, sens dubte, serviria també per a la novel·la practicada al conjunt dels Països Catalans. Muñoz no s'estava de reconèixer els beneficis del gènere, pels estímuls conferits a la presa de la sempre malmesa consciència nacional i, de passada, pel fet de posar en l'imaginari col·lectiu altres referents diferents dels castellans. Això no obstant, manifestava un inequívoc desassossec davant l'acumulació de guardons literaris a mans d'obres que prenen com a motiu els segles debolits. Un repàs als premis literaris més rellevants de la nostra novel·la mostra una certa inflació en els darrers anys de novel·la històrica, cosa que podria fer pensar a propòsit no sols d'una obsessió excessiva pel passat, sinó també d'una incapacitat per a narrar el present. Gustau Muñoz tot just emfasitzava aquesta carència i reclamava als novel·listes escenaris més propers que afavoriren la recerca de les passions i les emocions humanes d'ara mateix i l'examen dels «problemes socials».

Però no hauria d'estendre's el pànic. En termes estrictament quantitius, la novel·la que mira els temps d'ara supera de lluny la que mira el temps d'abans. El miratge respon en bona part a estratègies editorials que veuen en la novel·la històrica un producte d'ampli consum de masses i, per tant, una possibilitat de negoci en un país de minses lectures. Malauradament, al nostre país el llibre es fa visible sobretot arran d'un premi, i llavors l'accent es posa més en la notícia festiva i social generada al seu voltant que en la dimensió estrictament literària. Sens dubte, la novel·la

Ferran Garcia-Oliver és catedràtic d'Història Medieval a la Universitat de València. És autor de novel·les com *La veu d'Odiló* (2004) i *La melodia del desig* (2014), i de dietaris com *El vaixell de Genseric* (2006). Recentment ha publicat l'assaig *Valencians sense ADN* (Tres i Quatre, 2016)

històrica és protagonista sovint del pas fugaç del llibre pels dominis dels mitjans de comunicació, ritmat pels rituals dels premis. Ara bé, la nostra literatura és més rica i variada que la proporcionada pels altaveus dels concursos literaris. Un al·legat semblant podríem fer del gènere eròtic, del de ciència-ficció o de la novel·la negra, que ara mateix potser fins i tot passa al davant de la novel·la històrica en atenció mediàtica i guardons.

Convindria mirar-nos-ho com un signe de normalitat. Un país literari necessita tots els registres literaris, perquè el país lector és plural en interessos. La novel·la històrica, amb els seus beneficis i inconvenients, cobreix tant la demanda d'una alta i seriosa literatura com l'oferta lúdica i d'entreteniment per a un públic d'exigències menors. Podria fer la impressió també que l'abundosa producció de novel·la històrica als Països Catalans és el resultat d'un «nacionalisme» literari. L'escriptor hauria assumit el que habitualment ha sigut un drama, i exorcitzaria els dimonis en la ficció. En les nacions sense estat, els novel·listes omplirien el buit deixat per les narracions oficials. Però arreu se'n fan, de bolets, quan plou. La indústria de l'entreteniment literari hi ha trobat una mina d'or, però l'èxit compta amb la complicitat subtil dels qui dirigeixen els estats —o les «administracions» que aspiren a estat—, en trobar-hi, en la novel·la històrica, subtils justificacions seculars o mil·lenàries. I en el sac hi entren jacobins, liberals, marxistes de tots els pelatges, conservadors de dreta i populistes d'extrema dreta. Si els Països Catalans poden exhibir un Premi Nèstor Luján o un Premi Internacional de Novel·la Històrica Barcino, Espanya disposa del Premio Alfonso el Sabio de Novela Histórica o el Premio Hispania de Novela Histórica; França, del Grand Prix Palatine du Roman Historique o del Prix du Roman Historique Jeneusse; Anglaterra, del Walter Scott Prize for Historical Fiction, i Itàlia, del Premio Manzoni Romanzo Storico. La ciutat de Cartagena té el seu propi premi, i Saragossa, i Úbeda, i... Valeria, que és un minúscul poble de Conca fusionat amb Valera de Abajo per insuficiència demogràfica, amb importants ruïnes romanes; d'ací ve un premi dotat el 2017 amb 300 euros, obsequi, publicació per una editorial anomenada Alfonsópolis i cinquanta exemplars! No cal dir que la llista dins i fora de la Unió Europea és interminable.

En fi, totes les literatures s'han llançat a explorar el passat, i algunes de les seues plomes insignes no han pogut resistir la temptació de la novel·la històrica. Els mèrits literaris de *L'obra en negre*, de Marguerite Yourcenar; del *Memorial del convent*, de José Saramago, o de *La gran marxa*, d'E. L. Doctorow, per posar només tres exemples, salten a la vista. La lectura ens proporciona, a més, coneixements il·luminadors de la «història» del segle XVI flamenc i centreeuropeu, esgarrats per la vesània religiosa; del convulsiu XVIII portuguès, i de la guerra civil nord-ameri-

cana. És un rèdit annex, que el lector no pot més que agrair: la gran «història» ha enriquit la lectura, més que entrebancar-la. Les indagacions historiogràfiques dutes a terme per Yourcenar, Saramago i Doctorow, respectivament, han estat filtrades per la potència de l'escriptura i sotmeses als engranatges de la ficció. No és necessària cap lliçó adjunta; tot brolla naturalment del relat, precedit per una informació exhaustiva —un banc de dades—, que s'ha convertit en una autèntica investigació. És el que Umberto Eco deia, a propòsit d'*El nom de la rosa*, de la novel·la com un fet cosmològic: la construcció d'un món ben moblat. Ara bé, si cal saber-ho tot, no per això cal posar-ho tot. En les fitxes preparatòries d'aquesta novel·la transcorreguda en una abadia delictiva, hi ha les de monjos que després seran descartats; no calia que el lector els conegués, però sí que devia conèixer-los l'Eco. Narradors competents, saben que la «història» de l'historiador ha de quedar subordinada a la «història» del novel·lador. Nabokov ja ho deia: «No existeix per a un bon escriptor la vida real: ha de crear-la ell mateix, i després crear les conseqüències... Un autor original sempre inventa un món original.» Al cap i a la fi, com la naturalesa, «tot escriptor és un entabanador». Ara bé, no es tracta de «trair» un temps passat sinó de transcendir-lo, sense necessitat d'acudir a la llengua antiga pel que fa al ritme, al to o a la fraseologia i les paraules. L'escriptor només té el deute de la llengua del present. La prosa del *Decameró* funciona a la perfecció, fins i tot com a artifici, per als seus propis contemporanis. Nosaltres, en canvi, necessitem crosses suplementàries per a fer-la nostra —i prou que la fem—, a més de la imprescindible immersió en un context històric ben singular. El respecte a aquest context, amb els petits detalls que el fan versemblant, s'ha de fer dins els motles de la llengua vigent. Altrament ens limitariem. Umberto Eco, però, es fia massa de les cròniques medievals i dels textos religiosos per a la construcció d'*El nom de la rosa*, i hi ha una distància enorme entre la «cosmologia» d'un lletrat, quasi sempre eclesiàstic, i la vida viscuda en el si d'un monestir. Els monjos no es passen el sant dia discutint sobre el riure, la pobresa o la relació del papat amb l'imperi.

Les alarmes s'encenen quan el gènere se sotmet sense escrúpols a les exigències de la indústria editorial. Llavors s'acudeix a la història per al saqueig, perpetrat per intrusos que tot ho sotmeten, inclòs el mínim rigor històric, a la pirotècnia de l'efectisme. L'obsessió pels templers fa estralls, no menys que la dels càtars. Hi prolifera personal provinent del gremi de les professions liberals i del periodisme —advocats, metges i periodistes són plagues que devoren la novel·la històrica. Els títols truculents que engiponen als llibres o els encolomen les editorials ens informen de les intencions clarament: vendre a tort i dret sense cap escrúpol per fabricar contextos aberrants. El 2013, en la crida de Barcelona Novel·la Històrica —tota una

setmana dedicada al gènere, amb conferències, taules redones, projeccions cinematogràfiques, teatre i el lliurament del Premi Internacional Barcelona de Novel·la Històrica—, podíem llegir astorats:

Del passat, sembla que qui se n'ha d'ocupar són els historiadors. Però la feina de l'historiador, encara que pugui semblar sorprenent, no és la de portar-nos al passat, la de fer-nos viure, tastar, tocar o olorar algun moment dels temps ja remots. Aquesta feina, potser la més atractiva de la mirada cap enrere, pertany al novel·lista.

Es fa difícil entendre bajanades del tal calibre després d'obres com les de Johan Huizinga, Georges Duby o Carlo Ginzburg. Es veu que el passat és massa intricat per a la pobra imaginació de l'historiador. Quan tot es limita senzillament a una qüestió de mètode. L'historiador opera amb documents com a punt de partida; el novel·lista, a partir de la informació recopilada per al servei de la trama. L'un mira de comprendre els significats d'aquests documents, i a aquest efecte, les dosis de racionalitat del mètode són imprescindibles; si no fos així, hi regnaria el caos o simplement l'inventari de fets. El novel·lista, per la seua part, subordina la racionalitat a la versemblança, perquè els comportaments, la moral, l'ètica o els set pecats capitals no poden sotmetre's als paràmetres que fa servir el «científic social» de la història.

Amb tot, fa ja molts anys del viratge de la història cap a les experiències individuals i els comportaments col·lectius. Sota l'empenta de la vella escola dels *Annales*, temes com el sexe, la bruixeria, la prostitució, les minories ètniques o les revoltes feren, a partir dels anys cinquanta del segle XX, una entrada de cavall sicilià en la història i, de retruc, en la novel·la i el cinema. Els documents eren importants, però també la literatura. Duby reclamava l'ús de la imaginació també per part de l'historiador. Una imaginació controlada i subjecta al coneixement historiogràfic, amb resultats formidables com *Guillem el Mariscal* o *El diumenge de Bouvines*. L'historiador que opta per aquesta via narrativa està en disposició de comunicar al lector sensacions semblants a les del novel·lista. Segurament, a més, ofereix garanties afeegides d'un saber contrastat, mitjançant una prosa que defuig la sobrietat acadèmica. Jo ho vaig intentar en *La vall de les sis mesquites*.

PASSIÓ PER L'EDAT MITJANA

Sempre hi torna, l'edat mitjana. La novel·la, i el cinema per descomptat, senten pels temps del romànic i el gòtic, menys per les *Dark Ages* anteriors a l'any mil, un atractiu irresistible. D'una manera o altra sempre hi és, entre nosaltres, l'edat mitjana. Egipte i Roma, l'Europa de la Reforma, els mars de pirates, negrers i mercaders, la

febre de la revolució industrial o l'enter segle XX amb el reguizell de guerres i revolucions, són revisitats ara i adés; fins i tot hi ha novel·les de neandertals i del temps en què els dinosaures s'ensenyorien del planeta. Van i venen per impulsos cada vegada més mediàtics, esperonats pels interessos mercantils de les empreses editorials i cinematogràfiques. Però cap altra època històrica exerceix tanta fascinació com aquells segles enclavats entre la caiguda de Roma i l'arribada dels europeus al continent americà (amb el permís dels vikings). L'edat mitjana mai no desapareix, sota el format d'històries convencionals o impregnant de metàfores les mateixes novel·les i el cinema de ciència-ficció. Així, escriptors i guionistes han poat de la narrativa medieval, en particular de les novel·les de cavalleria, espases lluminoses, mags, bruixots malèfics, princeses encantades i encantadores, animals extraordinaris i corts d'abast universal. L'edat mitjana es deforma, esdevé un arquetip d'empremta romàntica, en benefici de la narració. *Game of Thrones*, *The Hunger Games*, *Dune* o les mateixes novel·les d'Asimov responen perfectament a aquestes intencions, que Huizinga desenvolupà en *La tardor de l'Edat Mitjana*: la concepció jeràrquica de la societat, el somni de l'heroisme i l'amor, els ordes i els ideals de la cavalleria. La trampa de la mistificació i la desnaturalització és un perill difícil d'esquivar.

D'ací a l'ús pervers de l'edat mitjana només hi ha un pas. La dreta, sobretot l'extrema dreta, s'hi ha assortit d'un fecund repertori mitològic i simbòlic. La virilitat, els estandards, la mort honorable en la guerra, els superhomes a la recerca d'una Causa, han nodrit l'imaginari del feixisme, el nazisme i la versió ibèrica del franquisme. En els pressupòsits ideològics de tots tres hi niava un rebuig del present, corrupte i decadent. L'aversion front de la modernitat, de la societat massificada, urbana i industrial, dominada per la màquina i empastifada per la democràcia dels incompetents, havia empès la dreta radical a tombar la vista arrere, cap als segles medievals, incontaminats i primordials. Durant els anys de la més dura postguerra espanyola, fins i tot arriben a manufacturar-se novel·les de cavalleria, en castellà per descomptat, on Franco i els seus camarades de la Falange són els nous cavallers de la Taula Redona, i el Cid, l'encarnació dels més grans ideals de l'home: si el Cid estossinava moros no creients, Franco estossinava rojos igualment no creients.

El marxisme ha operat, al seu torn, amb no pocs prejudicis davant els temps de les catedrals. El que en el feixisme era llum primordial, en els marxistes es trasmutava en foscor angoixant. Seduïts per la propaganda burgesa, «antifeudal», que escombrà l'Antic Règim, assimilaven l'edat mitjana a una època de superstició i tenebres, d'ignominiosa servitud de la gleba i de domini de l'Església. Una paràlisi del progrés que, de nou, es reprèn amb el «Renaixement». Si ens ateníem als títols i les portades (amb els colors ignis, obscurs, i les veladures) de les novel·les histò-

riques que ara mateix es fabriquen, comprovaríem com no s'ha superat aquesta mirada bescantadora dels temps medievals.

I és que l'edat mitjana forma un territori que es presta a carregar les tintes. Aquesta és una altra de les raons poderoses del seu atractiu. No hi ha terme mitjà, sinó que fluctuem pels extrems, de l'alegre joia i el cant llicencios del trobador a la tenebrosa clausura monacal. És un lloc ideal per a la recerca de sang i fetge, de les anormalitats i les epopeies fantàstiques. Després hi ha una petita col·lecció de paraules fortes que d'una manera o altra solen condensar les mirades, poc amables, d'aquells segles: bruixes, inquisició, intolerància, barbàrie, superstició, teocràcia, guerra, pesta, fam. L'acusació a l'adversari polític de voler tornar a l'edat mitjana —i al feudalisme— amb les seues reivindicacions forma part de l'habitual llenguatge de la confrontació parlamentària. El desordre, la falta de regles, la violència contra les dones, els nacionalismes que impugnen els estats, es presenten com a feridores anomalies medievals.

Ben mirat, doncs, l'edat mitjana no queda tan lluny de nosaltres. Quan llegim Homer o Safo, quan llegim Virgili o Petroni, fem compte de seguida de la distància que ens separa dels seus escrits. «Aquestes cadenes amb llurs dos grillons, Saturn, te'ls dedica Zoil: van ésser els seus primers anells», diu Marcial en la traducció de Miquel Dolç. Pel mig de l'epigrama hi ha déus, esclaus i celebracions que ens resulten aliens. Marcial es burla de Zoil perquè, en efecte, era un esclau (o el fa passar per esclau) i ara llueix l'anell del cavaller. Prou que entenem aquell món grec i romà, i podríem establir herències que han arribat fins als nostres dies, però hem d'acceptar que els seus sistemes de valors i la manera de concebre el món poc tenen a veure amb els codis d'ara mateix que ens permeten sirgar per la vida. En canvi, si llegim «bullirà el mar com la cassola en forn», llavors tot un seguit d'imatges pròximes, ben quotidianes, faciliten l'establiment de connexions íntimes, fins i tot afectives, amb el vers ausiasmarquià. Els sis-cents anys transcorreguts no són cap nosa per fer-lo absolutament nostre (i cantar-lo a ple pulmó com el Raimon).

John Steinbeck, totalment absorbit en la preparació d'*Els fets del rei Artús i els seus nobles cavallers* (que és una reescriptura moderna de *La mort d'Artús* que Thomas Malory va enllestir el 1469), després d'una recerca intensa i fins i tot haver viatjat als llocs de la narració, diu en una llarga carta del 4 de març de 1958 al seu editor:

I es pot demostrar, i es demostrarà, que el mite del rei Artús continua viu i que és una part inherent de l'anomenat *western* que tant es prodiga en aquests moments a la televisió: els mateixos personatges, els mateixos mètodes, les mateixes històries, armes només lleugerament diferents, i, certament, una topografia diferent. Però si canviem els indis o els proscrips pels saxons, els pictes o els danesos,

tenim exactament la mateixa història. Tenim el culte al cavall, el culte al cavaller. Les aplicacions al present són molt properes, i les incerteses d'avui també s'assemblen molt a les incerteses del segle XV.

Ara bé, les similituds i les herències no signifiquen de cap de les maneres l'homologació amb els temps d'ara. Riem i plorem com en l'edat mitjana o com en la Roma imperial, però els contextos en els quals riem i plorem han canviat de dalt a baix. Com en l'edat mitjana continuem enamorant-nos, però si poguéssim traslladar-nos al segle XV prendríem consciència de la metamorfosi de l'amor, començant pel paper que han assumit les dones al segle XXI. Les aparences enganyen. El mateix Steinbeck, després d'haver reconegut la possibilitat de transportar guions d'històries medievals al segle XX canviant tan sols els escenaris, les armes i els protagonistes, no s'està d'admetre:

Un dels errors més grans en la reconstrucció d'una altra època rau en la tendència a creure que tenien els mateixos sentiments i actituds que nosaltres. De fet, si un home actual sense gaires estudis s'hagués d'enfrontar a un home del segle XV, no hi hauria comunicació possible.

La novel·la històrica, la bona novel·la històrica si més no, ens hauria d'instruir en una dada essencial de l'experiència humana: tot és canvi i transformació. La història immòbil no existeix. Sens dubte hi ha permanències, en particular pel que fa a la condició humana, però les societats no paren mai d'evolucionar. Així s'esdevé amb nosaltres mateixos. Si agafem una fotografia de fa vint anys, de seguida repararem en el pentinat, la roba, el paisatge urbà o natural que l'emmarca. Potser ens sorprendrà el nostre propi canvi i el de l'entorn.

FENT-SE UN LLOC, LA NOVEL·LA HISTÒRICA, EN LA LITERATURA CATALANA

El consens és unànime a l'hora de definir *L'orfeneta de Menàrguens* com l'inici de la novel·la històrica catalana. Antoni de Bofarull escrivia el 1862, exactament cinquanta-quatre anys després del *Waverley* de Walter Scott, de l'obra del qual és del tot tributari, una ficció de matriu conservadora situada en la Catalunya de la primeria del XV. Novel·la històrica i política sempre, des dels inicis, han anat ben estretament de la mà, i l'obra del patrici barceloní era un artefacte ideològic marcat pel patriotisme renaixentista. El títol complet de la novel·la de Bofarull no podia ser més explícit: *L'orfeneta de Menàrguens o Catalunya agonitzant*, la que eixí escaldada l'endemà del compromís de Casp. Les clamoroses deficiències del producte tenien la bondat, tanmateix, d'obrir als Països Catalans les portes a un gènere que Scott

havia capgirat de dalt a baix i que havia arrossegat les literatures capdavanteres europees i americanes. Els escriptors en català, però, molt tímidament es llançaren cap a trames històriques, i quan ho feren els resultats foren decebedors. Les perspectives de futur quedaren, així, de seguida frustrades: *L'orfeneta* esdevingué quasi flor d'un dia. El fracàs de la novel·la era general, no sols en el terreny de la novel·la històrica. Hi mancava una solidesa literària, una confiança i seguretat en la pròpia llengua, una tradició solvent, una república lectora i una trama editorial. Tot estava per fer, i un d'aquests dèficits escandalosos era el de la història. El passat era un immens esvoranc, en mans preferentment d'erudits de poble, canonges, lletraferits i arxivers com el mateix Antoni de Bofarull, titular de l'Arxiu de la Corona d'Aragó. El gènere només podrà fer el pas decisiu quan els Abadal, Fuster, Reglà, Soldevila, Tarradell, Vicens Vives o Vilar, entre altres, assenten al nostre país les bases de la nova història. Sense l'entrada de la història a la universitat, la novel·la històrica no hauria sigut més que una pura il·lusió de l'esperit, excursions patriòtiques cap a la nostàlgia i exercicis literaris de cartó pedra.

El retard és tan preocupant com estrepitós l'esclat a partir dels anys setanta del segle XX. La mort de Franco, no hi ha dubte, marca un abans i un després en la recepció de la novel·la històrica. Les il·luminacions d'un passat segrestat, prohibit o barroerament manipulat convoquen l'atenció d'escriptors i lectors, inèdita des de l'*Orfeneta* de Bofarull. La mirada cap enrere en el temps conjumina la recerca de singularitats pròpies i respostes al present, en la seua triple dimensió individual, familiar i col·lectiva. Però com que ja té al darrere una sòlida tradició de novel·la i compta amb unes editorials audaces, s'esvaeix el perill dels encaixos noucentistes. L'escriptura del passat, l'exhumació de documents, la seducció de l'arxiu, han de ser compatibles amb un estil i una forma doblement ambiciosos. Marguerite Yourcenar i Robert Graves indicaven el camí a seguir. No és estrany que la novel·la històrica comence a col·leccionar guardons. És com el «llampec enlluernador» que Baltasar Porcel fa dir al narrador de *Cavalls cap a la fosca* (Premi Prudenci Bertrana, 1975), així que es posa a escriure la singladura de la seua nissaga dels Vadell d'Andratx:

Tant com en fa que em dedico a furgar pels flancs i polsegosos, ratats arxius del meu poble, pels corcats canteranos familiars, i amb el que trobo a omplir-ne quaderns de notes, que porto sempre amb mi, com si fossin una estrafolària urna amb totes les cendres de tots els meus morts. Perquè d'anys enrere em ronda, informe i obsessiu, el projecte d'establir una mena de relació genealògica d'avantpassats, sacsejada corrua perduda dins la salvatge fosca dels segles, però sobre la qual bota, sovint, un llampec enlluernador.

Com no podia ser d'una altra manera, l'edat mitjana és visitada amb assiduitat, encara que més per a buscar-hi la cara fosca i tràgica, rere l'encalç de dissidents, pecadors i perseguits, que la cara amable. Mentre que l'*Evangelí gris*, de Vicenç Villatoro, guanya el Sant Jordi, *Cercamon*, de Lluís Racionero, guanya el Prudenci Bertrana, tots dos el 1981. Afegim-hi, dos anys abans, *Crim de Germania*, de Josep Lozano, premi Andròmina i de la Crítica del País Valencià i Serra d'Or, situat temporalment en el trànsit dels temps medievals als moderns, i *La regina de la pobla de les fembres peccadrius*, de Ferran Cremades, publicada el 1980. La desmitificació d'una història freqüentment elaborada amb lluentons és un valor que cal reconèixer als uns i als altres. En totes hi ha el plany d'una «pèrdua», la del país que hauria pogut ser i no fou, però en qualsevol cas s'evita la nota lacrimògena i patriòtica, en part pel protagonisme concedit als sempre perdedors sectors populars.

Totes aquestes obres i les que vindran solien trencar, a més, amb les trames tradicionals heretades de la novel·la del XIX. La ruptura era també estètica i formal. De vegades incorporaven documents sencers d'arxiu, es manllevaven pensaments trets directament dels autors de l'època. Havia arribat l'hora de donar la veu a la massa informe del poble, als anònims. Importava més, en efecte, el mercat que el palau, el miserable que el prohoms, el bandejat que l'integrat. I una altra novetat: les dones hi emergien amb força per a deixar de ser subjectes decoratius.

La perspectiva «nacional» no subestimava, doncs, la perspectiva de «classe» ni, una mica després, amb l'esclat del feminisme, la perspectiva de «gènere». Després de la llarga dictadura d'exaltació nacionalista espanyola, la novel·la històrica catalana exhumava els propis referents, cosa que al capdavall no sols era habitual en altres literatures, sinó que convocava un ampli espectre de lectors, com demostrava a la perfecció *El nom de la rosa* de l'Umberto Eco, publicada el 1980. En clau interna d'una nació sense estat, permetia el diàleg «polític» amb el present i donar respostes al rosari de fracassos i derrotes, tal com fa Josep Lozano a *Crim de Germania*: «El poble que resta en discòrdia dels seus i descarta la pròpia llengua —i aquest és el nostre cas— és com la nau que en temporal d'hivern porta les veles arnades, i la mar s'encrespa, i un colp de vent n'esquinça el teixit.» Es tracta d'un fragment de les admonicions que Adam Xabuc, alfaquí de l'aljama de Muro d'Alcoi, dirigeix al seu nebot Hassan, del llinatge dels moros tagarins. A Adam Xabuc el preocupa, ni més ni menys, la supervivència de la llengua àrab a l'antic al-Àndalus.

El recurs d'utilitzar la veu d'un musulmà per a denunciar, al capdavall, la situació de la llengua catalana després de quaranta anys de franquisme servia també de reconciliació amb els moros i els jueus als quals vam foragitar de casa seua per a reservar-nos-la en exclusiva. És curiós aquest recurs, perquè l'escriptor de

vegades mira de fer pedagogia de les frustracions nacionals a través de la dissort d'aquests dos col·lectius ètnics. Catalans i mallorquins han posat l'accent sobretot en els jueus; els valencians, en els moros i els moriscos. La novel·la històrica dels Països Catalans s'ha nodrit abundantment dels fidels de la sinagoga i la mesquita, amb resultats generalment, no m'estic de dir-ho, poc encoratjadors. La idealització d'aquests mons és una marca distintiva en tots ells. Els moros i els jueus —i, per descomptat, els moriscos i els conversos— eren íntegres, treballadors, fidels a les seues conviccions, capaços de morir com màrtirs per les seues pròpies creences. Les novel·les posteriors reincidiran en el clixé:

Però ell, Gabriel Valls, anomenat el Rabí, Gabriel Valls de Valls Major, fill de Miquel Valls, mercader, net de Gabriel Valls del mateix ofici, besnet de Miquel Valls, cirurgià, rebesnet de Gabriel Valls, físic, anomenat també Absaló, descendent de Jafuda Cresques, el cartògraf, no volia dubtar d'aquelles esperances perquè tampoc no en dubtaren son pare ni el seu avi, ni l'avi del seu avi, convençuts com estaven que la perseverança en l'antiga llei en temps de tanta humiliació i oprobi, en temps de tanta misèria i calamitat, temps de llops, temps aspres, temps d'ignomínies, temps d'escurçons, eren només temps d'espera, temps de prova que el Senyor Totpoderós Jahvé, Déu del Cel i de la Terra, els enviava [...]. I es sentia orgullós dels seus orígens més antics i més nobles que els de tots els mercaders de Ciutat que a força d'unces havien aconseguit escuts i a força dels guanys en els cors podien mantenir la noblesa inventada per ells mateixos, postissos descendents dels conqueridors catalans que arribaren a Mallorca quan ells ja hi eren establerts i tenien bones cases i bona hisenda i bons oficis amb els quals es guanyaven honestament la vida i mantenien oberta una sinagoga esplèndida. Per això, si a algú pertanyia aquesta terra [...], aquesta terra de promissió [...], era a ells, als jueus, i també a aquells que s'anomenaven Bennàsser, Arrom, Alomar, Aimerich, Maimó...

La citació de *Dins el darrer blau* (1994, premis Josep Pla, Nacional de Narrativa, Crexells i Lletra d'Or) és llarga, però mostra el repertori de mistificacions teixides entorn dels jueus. No pel fet de ser víctimes cruels de la història els hem d'embolcallar, a ells, i als musulmans i a qualsevol altre col·lectiu, amb elogis hiperbòlics, que no fan més que devaluar el seu autèntic patiment. No és lloc ací per a una anàlisi historiogràfica, que he fet en altres avinenteses. Però la temptativa de Carme Riera de presentar-los units davant la dissort s'esquerda a la llum dels materials documentals, que ens els descriuen travessats pels odis polítics, les delacions terribles i a vegades amb una fe bastant precària. Pagaren molt alt el preu de la seua

divisió interna —de «classe»—, i això no ho dic jo, sinó rabins lúcids testimonis dels pogroms. El maniqueisme del bon jueu i el dolent cristià tampoc ajuda a la comprensió de fets d'allò més complexos, i encara menys la concessió al primer d'una antiguitat superior: els jueus andalusins, culturalment arabitzats, se n'anaren amb l'arribada dels cristians que principiarien els llinatges dels futurs «postissos descendents dels conqueridors catalans», i els que de nou s'hi establiren provenien majoritàriament de Catalunya i Occitània, exactament com al País Valencià. Alfred Bosch, a *L'Atles furtiu* (premi Sant Jordi 1998), traça un idèntic maniqueisme. Fa la impressió que cal un exercici de mortificació literària per tal d'exorcitzar les barbaritats perpetrades pels nostres avantpassats. Tot s'hi val a l'hora d'emfasitzar el grau de perversitat, intransigència i droperia dels cristians. Bosch s'acarnissa amb sant Vicent Ferrer, dedicant-li un rosari d'invectives pròpies d'un intel·lectual de la darrerria del segle XX, inconcebibles per a un contemporani seu:

L'inefable Vicent Ferrer s'ha sortit amb la seva. Ha condemnat les matances [els pogroms de 1391], no cal dir-ho; s'ha apressat a proclamar que els jueus s'han de convertir amb la paraula i no pas amb el coltell. Però els ganivets li han estat útils, perquè les conversions esquitxades per la sang les ha aprofitat en guany propi, per a esdevenir el profeta més temut i respectat de la cristiandat. Jo crec que si algú encarna el mal al nostre temps és aquest predicador comediant, tan llunàtic com astut, que alguns prenen per sant. Ell és de la pitjor espècie, dels que llencen la pedra i amaguen la mà, així arribarà lluny.

Per descomptat, la novel·la històrica ha de fer el seu propi camí per les sendes de la imaginació, defugint les limitacions del mètode de l'historiador. Però no al preu de construir paradisos artificials, o de transferir al passat tant les frustracions com els somnis i els ideals del present. Quan s'hi afegeix, a més, l'epifania nacional, el grinyol esmussa. Llegim a *Crim de Germania*: «Els cavallers ja van emprant el castellà, la llengua estrangera, i abandonant la nostra. Ni el Braç Eclesiàstic ni el Braç Militar volen salvaguardar amb fermesa els drets del nostre país ni entenen la valentia.» Massa «consciència lingüística» i excessiva «consciència nacional» per a la primeria del segle XVI. Però això era el que la clientela lectora del valencianisme polític i el catalanisme cultural de la darrerria dels setanta del segle passat volia —volíem— llegir. Els greuges del present enfonsaven les seues arrels quatre segles i mig abans, i, com en el present, les elits dirigents desertaven de la llengua. Només les classes populars s'hi mantenien fidels.

La traducció al castellà de *Cercamon*, de Lluís Racionero, com *El país que no fue* (1984) presenta tota la càrrega de contemplació del passat des dels balcons del

present. Ni cap trobador, ni cap bisbe, ni cap comtessa, i per descomptat cap pagès dels segles XI i XII, tenien la mínima noció de saber ja el país que no seria, perquè país, el que es diu «país», tampoc n'hi havia encara. Amb aquestes cartes no s'hi pot jugar. La coneixença del futur, de moment, és un do que se'ns ha negat als homes i a les dones. En comptes d'escoltar diàlegs i reflexions versemblants per a aquelles criatures que poblaven els comtats catalans, pareix que som davant els plans de regeneració territorial de la Generalitat acabada de restaurar:

—Jo tinc —digué Oliba— un projecte ambiciós i difícil per establir la seguretat a les gentes humils. Tu saps [diu al seu interlocutor, el bisbe Ermengol] que bastim ponts i camins per a fer país, comunicant unes valls amb les altres i els pobles veïns per tal de possibilitar un mercat a la Seu, a Ripoll, a Prada, on cada setmana els pagesos puguin portar a vendre allò que els sobra i adquirir el necessari que no es poden fer ells. Cal seguretat en els camins i les viles perquè això es consolidi. Hem de trobar-ne la manera.

Oliba instaura la Pau i Treva, però el lector no pot desfer-se de la idea dels plans econòmics de la Generalitat feliçment recuperada, i de la necessitat d'obrir mercaders i productes de la terra al món. Per a la narradora de *Cercamon* no hi ha una millor targeta de presentació que «crear» un art nou. Racionero creia, sens dubte, en les possibilitats de l'art i la cultura, i ho confia a la veu profètica d'una dona de fa set-cents anys:

Amb aquesta decisió clarivident, Oliba assegurava el comerç als seus súbdits i possibilitava l'estructuració de viles i masos dispersos en una entitat conjunta d'ajuda mútua i d'interès comú: un país. Ara, aquesta seguretat civil i base econòmica, calia manifestar-la amb l'eclosió d'un art corresponent; el país posseïa els mitjans, ells els coneixements: amb l'ajuda dels monestirs s'obriria al món, des dels Pirineus, com flor altívola en la puresa de les altes muntanyes, un místic art nou carregat de bellesa, solitud i misteri.

Però, ai, hi apareix l'enemic, personificat en Blanca de Castella, filla d'Alfons IX. La que es casaria amb Lluís VIII de França, amb una lucidesa i previsió impressionants, en intuir —a cavall dels segles XII i XIII (es casen cap al 1200)— els perills d'un estat català-occità, posa tot el seu afany a desbaratar-lo:

Haig de posar els fils perquè en unes generacions el meu llinatge s'ensenyoreïxi d'aquestes nacions. Només hi ha un perill: que els pirinencs i occitans creïn un

regne a ambdós costats del Pirineu; aleshores, de l'Ebre al Roine s'estendria un reialme capaç de competir amb el nostre i amb el de França. És necessari que ni el franc ni el castellà no permetin que aquesta nació que comença a formar-se completi la seva obra.

Només hi faltava la consigna per a confegir el clímax sublim: «Ni França, ni Espanya: Països Catalans.» Però la reina segueix meditant i diu:

El meu disgní és per a tota la península d'Ibèria: els galaics, els dono per perduts, puix els nostres camins s'aparten; sortint ambdós del Cantàbric, Castella i Galícia divergeixen: nosaltres vers Almeria, ells vers Algarbe. Però Catalunya en el seu avanç per València, ve a caure de ple sobre la nostra diagonal d'avançament. A Múrcia convergirem i allí, la N d'Espanya s'haurà tancat novament i Castella en serà l'eix central.

Blanca era una perversa estratègia visionària, la missió de la qual era, en efecte, aixafar el país que no fou (segons la interpretació de la historiografia romàntica del segle XIX i la historiografia nacionalista del XX). Ara bé, com l'au fènix, aquest país, si més no l'apèndix meridional, reviuria segles a venir. Per ser exactes: «Dintre de set-cents anys, el llor reverdirà i tornarà a volar la coloma», just quan Catalunya ha recuperat l'autonomia i navega cap al futur de mans del president de la Generalitat Jordi Pujol.

En poques novel·les com *Cercamon* l'ara i l'abans es troben tan lligats.

* * *

L'atracció del pretèrit s'entén en un país com el nostre en què el passat ens ha sigut més aviat aflictiu i, sobretot, una mena de *Dark Side of the Moon*. I ja sabem que al novel·lista sol atraure'l més el cor de la tenebra que la llum solar, més les zones d'ombra on la imaginació pot comandar la indagació que la claror diàfana de les coses sabudes; als lectors també. La història —la pròpia història, val a dir—, aquesta gran i poderosa dama desconeguda, exiliada anys i panys dels cicles escolars i dels escenaris col·lectius de la memòria, es presenta plena de minúscules i grans històries. Les seues possibilitats inversores són enormes per això, per la capacitat de projectar una mica de llum en la cara més amagada de la nostra consciència que mira d'entendre aquest immens laberint del present. La novel·la històrica, alhora que supleix la falta d'explicacions de l'acadèmia i el seu transvasament escolar, ens dona una mica de fil per a eixir-ne sans i estalvis.

No sols llegim novel·la històrica perquè la comparança ens permet establir metàfores del present —i aquesta és una de les raons que s'atribueixen a l'èxit del gènere—, sinó també per curiositat, pel gust de l'aventura i l'evasió, i per trobar-nos amb mons que s'assemblen ben poc al d'ara mateix. Deia Enric Sòria: «Llegim novel·les per compartir altres vides, altres experiències del món. Mentre podem accedir-hi, mentre ens semblen interessants, no ens importa gaire que siguin vides molt distintes a la nostra». És com viatjar pel túnel del temps; atès que no podem fer-ho a través de cap màquina, fem-ho a través de les paraules. De casa, del nostre entorn, ja en sabem massa. Ara ens interessa saber d'altres experiències, d'altres mons, d'altres vides, que no són com les nostres. De vegades les preferim i tot. Això passa també quan veiem un documental sobre una tribu de l'Amazones. És clar que ells no som nosaltres, però de seguida establím un parentiu, una filiació, que no és genètica, sinó cultural, civilitzadora. Amidem distàncies i proximitats. I concloem: sí, en un temps remot, nosaltres vam ser com ells, en una percepció semblant a les mateixes fotografies de nosaltres separades pel pas dels anys. La diferència respecte de la literatura històrica és que veiem aquestes tribus instal·lades encara al paleolític amb paraules, més que no amb imatges; d'ací ve la importància de la tècnica narrativa, atenta al detall revelador del passat. Una tècnica, llevat de la novel·la històrica fantàstica, pròxima al realisme i fins i tot a l'hiperrealisme.

Arribats en aquest punt, caldria confessar els pecats comesos. Més que lector habitual de novel·la històrica, si més no del gènere canonitzat i d'ampli consum de masses, soc lector de novel·les que prenen el passat no com a objectiu, sinó com a mitjà il·luminador de peripècies humanes. Tanmateix, n'he escrit un parell! La primera, *La veu d'Odiló*, està situada al segle VI i, com que és un temps més mal conegut en alguns aspectes que el neolític, la imaginació comanda absolutament l'operació literària. Un home situat al capdamunt d'una muntanya, sol en un món decrepit, lluita amb els seus propis fantasmes. Versió d'un conte d'*Alfabet* de Josep Palàcios, planteja el conflicte entre fe i raó. La segona, *La melodia del desig*, indaga un amor prohibit per les lleis socials, les diferències de classe i els prejudicis ètnics en la València extraordinària de la primeria del quatre-cents. Això vol dir, doncs, que crec en la novel·la històrica, i alhora, des de les meues pròpies reticències, comprenc les malfiances dels professionals de la literatura i la crítica més rigorosa. La novel·la històrica té la bondat de les adhesions populars i de subministrar-nos nocions del territori sempre inhòspit del passat. És un viatge de franc i moltes vegades feliç. Té els perills de les mistificacions nacionals, de gènere o de classe, però això passa també en les novel·les dels temps presents, i no per això fem una condemna

general *urbi et orbi*. Potser una de les funcions principals de la novel·la històrica és l'entreteniment —funció encomiable per als temps que corren—, però feta amb bons materials i millors idees, ens invita a pensar i veure el passat amb significats sorprenents, no com un territori estrany i indesxifrabl, sinó com un far enmig de la tempesta, la tempesta de la història. ◀

BIBLIOGRAFIA

- ANDERSON, Perry (2011): «From Progress to Catastrophe: The Historical Novel», *London Review for Books*, 28-VII, pp. 24-28.
- ANTOLÍ, Jordi M. (2016): «La novel·la històrica valenciana actual: Una anàlisi temàtica», *eHumanista/IVITRA*, 10, pp. 306-322.
- BOSCH, Alfred (1998): *L'Atles furtiu*, Barcelona, Columna Edicions.
- ECO, Umberto (1984): «Apostilla a *El nombre de la rosa*», *Anàlisi*, 9, pp. 5-32.
- GARCIA-OLIVER, Ferran (2004): *La veu d'Odiló*, Barcelona, Angle Editorial.
- (2014): *La melodia del desig*, Alzira, Bromera.
- LOZANO, Josep (1979): *Crim de Germania*, València, Tres i Quatre.
- MUÑOZ, Gustau (2014): «El triomf de la novel·la històrica», *País Valencià, segle XXI*, 31-XI.
- PORCEL, Baltasar (1975): *Cavalls cap a la fosca*, Barcelona, Edicions 62.
- RIERA, Carme (1994): *Dins el darrer blau*, Barcelona, Destino.
- SIMBOR, Vicent (1997): «Sobre la novel·la històrica actual», *Caplletra*, 22, pp. 105-128.
- SÒRIA, Enric (1999): «Temps i relat», *L'Espill*, 1, pp. 85-92.
- STEINBECK, John (1998): *Els fets del rei Artús i els seus nobles cavallers*, Barcelona, Columna.